

Serdar Korucu: Sertellerin hatıralarında Ermeniler ve Kürtler

Posted on 12/12/2020

Sabiha-Zekeriya Sertel çifti tartışmasız Türkiye basın tarihinin en önemli kalemleri arasında yer alıyor. Onları dönem içinde farklı bir konuma yerleştiren, Tan gazetesinin “Sovyet dostluğu ve faşizm düşmanlığı” gütmesiydi. Zekeriya Sertel’e göre, “Sovyet dostluğu” Mustafa Kemal’in bıraktığı mirastı ve hayattayken “sık sık basına Türk-Sovyet dostluğu konusunda yazılar yazmak için direktifler” vermişti. Sertellerin gazetesi Tan ise yıllar sonra bu nedenle hedef alınacaktı.

Tan gazetesine saldırının hemen öncesinde Serteller, tek şef ve tek parti sistemini eleştiren Görüşler dergisini çıkarttı. Hüseyin Cahit Yalçın’ın Tanin gazetesinde “Kalkın Ey Ehli Vatan” başlığıyla halkı kışkırtacağı yazısının hedefinde Sabiha Sertel’in dergideki “Zincirli Hürriyet” makalesi vardı. Yalçın’a göre bu yazıdan Sertellerin “kıpkırmızı demirlerle, nasıl bir hürriyet hazırlamak” istedikleri anlaşılıyor, “hürriyetlerin Rusya uğruna feda edilmesi” amaçlanıyordu. Hüseyin Cahit Yalçın’ın çağrısı netti: “Bunları susturmak için cevap vermek hükümete düşmez. Söz, eli kalem tutan gazetecilerin ve hür vatandaşlarıdır.” Bu yazının ertesi gününde, 4 Aralık’ta Tan Matbaası yıkılacaktı. Saldırganlar “Kahrolsun komünizm, kahrolsun Serteller, yaşasın Türkiye Cumhuriyeti” diye bağırıyorlardı.

Saldırı sonrasında Zekeriya Sertel, “Hatırladıklarım” başlığıyla yayınlayacağı anılarında, Hüseyin Cahit’in tavrı için “durum açık olmakla beraber gözlerime inanamadım” diyecekti:

“Hüseyin Cahit beni sever ve beğenir görünürdü. Her karşılaşmamızda bana iltifat etmekten geri kalmazdı. Daha bir gün önce kendisiyle bir suarede buluşmuştuk. Bana türlü diller dökmüştü. Demek bana böylece güler yüz gösterdiği anda, halkı kışkırtan yazısını matbaaya

vererek bu davete gelmişti.”

Zekeriya Sertel’in “gözlerine inanmadığı” İttihatçıların yarı resmi gazetesi Tanin’in kurucuları arasında yer alan, Ermeni Soykırımı faili isimlerle birlikte I. Dünya Savaşı’ndan sonra tutuklanan Hüseyin Cahit Yalçın’ın tavrı aslında tarihteki bir tekerrürden ibaret. Abdullah Zühdi ile Mahmut Sadık’ın Yeni Gazete’de 1918 yılında kaleme aldıkları yazıya göre bir benzeri, 1915’te Osmanlı Dahiliye Nazırı Talat Paşa ile ölüme sürülecek Ermeni mebus Krikor Zohrab arasında yaşanmıştı:

“20 Mayıs/2 Haziran Çarşamba gecesi Zohrab Efendi, tevkif edildiği gece Cadde-i Kebir’deki Cercle d’Orient Kulübü’nde Talat Paşa ve Halil Bey ile kağıt oynamış, oyun gece yarısına kadar devam etmiştir. Zohrab Efendi gitmek için ayağa kalktığı sırada Talat Paşa da kalkmış ve Ermeni mebusa yaklaşarak yanağından öpmüştür. Bu fevkalade teveccüh eseri mebus efendiyi şaşkırtmaktan hali kalmamış:

Bu iltifat neden? diye sormuş, Talat Paşa da:

İçimden geldi cevabını vermiş.”

Ermeni Soykırımı’nın faillerinden Talat Paşa ile Zekeriya Sertel’in de yolu kesişmişti. Talat Paşa, Sertel ailesinin nikah şahidiydi:

“Bizim nikahımızda kız tarafın vekili zamanın Başbakanı ve İttihat ve Terakki’nin en nüfuzlu adamı Talat Paşa idi. Benim vekilliğimi de Atatürk’ün dışişleri bakanlığını yapan Tevfik Rüştü Aras üzerine almıştı. İttihat ve Terakki’nin belli başlı kodamanları da nikahta hazır bulunuyordu.”

İttihatçıların ünlü isimlerinden Doktor Nazım’a göre, Sabiha Sertel’in Selanik’teki dönme toplumundan gelmesi nedeniyle “dönmelik kastına ölüm yumruğu indiren” bu nikah, Talat

Paşa'nın da şahitliğiyle 1915'te gerçekleşti. Belki tehcir kararı çıkmış, belki henüz kararın arifesiydi. Bunu bilmek zor ancak kesin olan Sertel ailesinin faşizmle mücadelede ön saflarında görülmesine rağmen konu Talat Paşa'ya gelince, "aile dostlarına" karşı sert tutum takınmamış olmaları. Anılarını kaleme aldıkları iki kitapta da keskin sözler bulmak mümkün değil. Sabiha Sertel'in "Roman Gibi" isimli hatıratında, nikah şahidi Talat Paşa için en sert eleştirisi, onu "Türkiye'yi Birinci Dünya Harbi'ne sürükleyen "İttihat ve Terakki Partisi'nin kodamanları"ndan biri olarak anması. Sertellerin Tan gazetesinde de Talat Paşa'nın adı, çoğunlukla benzeri eleştirilerle geçti. Mesela, 1939'da tefrika edilen Refik Paşa'nın hatıralarında Talat Paşa'ya tepkisi olabildiğince hafif:

"Bana gelince: Talat gibi, Enver gibi siyasi, idari ve askeri bakımdan sayısız hatalar işlemiş, fakat namuslarına, zati ve milli şereflerine kir bulaştırmamış şahsiyetlerin, yarattıkları felaketin her türlü elemi başkalarının vicdanına ve irfanına yükleyerek memleketten savuşmalarını doğru bulmuyordum. Onlar ihtilal kahramanları idi. Eserlerinin yıkıldığını veya yıkılmak üzere bulunduğunu görür görmez mertçe ölmeği göze almalıydılar. Belki ilk fırsatta hatalarını millete affettirmek için yurttan uzaklaştılar. Ne yazık ki meşum kinler kendilerini takip etti ve öldürdü."

'YAZIK OLDU TALAT PAŞA'YA... BİRİCİK SADRAZAMDİ DOĞRUSU'

Tan gazetesindeki bir başka Talat Paşa alıntısıysa, gazeteye yazarlar arasında yer alan, "Milli Hükümet'in ilk istihbarat müdürü" olarak tanınan ve 1927'de gazeteciliğe dönen Feridun Kandemir'e ait. "Kandemir" imzasıyla yayınlanan "Arabistan'da Tanıdığım Tipler" yazı dizisinde Talat Paşa için Sultan Vahdettin'e atfen bir söz aktarılmakta: "Hatta Sultan Vahdettin, Talat Paşa Berlin'de vurulduğu zaman bana şöyle demişti: "Yazık oldu Talat Paşa'ya... Biricik sadrazamdı doğrusu..."

Sertellerin "Ermeni meselesi"ne bakışı Talat Paşa ile olan yakınlıkları ile sınırlı değil.

Zekeriya Sertel'in "Hatırladıklarım" adını verdiği anılarında Bekirağa Bölüğü günlerine de yer verilmekte. Kendi deyimiyle "İttihat ve Terakki umumi katipleri ile Ermeni olaylarından sanık bulunanlar" ile birlikte Zekeriya Sertel de tutuklanmıştı. Fakat en çok dikkatini çeken "Nevzat Bey" olarak hatırladığı ve kitabında yer verdiği "eski bir vali" olacaktı. Bu isim "Kürt Mustafa Paşa mahkemesi tarafından Ermeni olaylarında suçlu bulunarak" idama mahkum edilmişti. Nedeniyse bir dönem "Muhacirin müdürlüğünde müfettişlik yapması"ydı ve Sertel de kendisini orada tanımıştı:

"Asılmadan bir gün önce yanıma geldi. (...) Alçak sesle, -Zekeriya, dedi, burada beni senden başka tanıyan yok. Benim günahsız olduğumu yalnız sen bilirsin. Hakkımda verilmiş olan hükmü elbet biliyorsun. Bir ara sesi kısıldı. Gözleri doldu. Elleri titriyordu. Sonra kendini toparlayarak devam etti: - Senden tek bir ricam var. Sen gazetecisin. Gazetelere benim günahsız olduğumu anlat. Çoluk çocuğum benim suçsuz olduğumu bilsin. Söz verdim."

Zekeriya Sertel, "Ben onun günahsız olduğunu biliyordum" dediği kişinin bir gün sonra idam edildiğini de anılarına not düşüyor. Sertel, anısında Nevzat Bey diye anmış olsa da tasvirine göre İstanbul'daki yargılamalarda idam edilen üç kişiden biri olan bu isim, muhtemelen Urfa Mutasarrıfı Nusret Bey'di. Hakkında katliamlar ve tecavüzler nedeniyle suçlamalar bulunan Nusret Bey, TBMM tarafından Haziran 1926'da çıkartılan özel bir kanunla "milli kahraman" olarak ilan edilecek, ailesine de Ermenilerden kalan "emval-i metruke"den mal verilip maaş bağlanacaktı.

Hatıralarına göre, "Ermeni meselesi" Sertellerin ABD'deki hayatlarında da karşılıklarına çıktı. Bu meseleye dair, Zekeriya Sertel ise ABD'de Türkiye'ye yönelik olumsuz yargılar sebebiyle imparatorluğu felakete sürükleyen eski yöneticileri değil, Ermenileri suçluyordu:

"Amerika'ya gittiğimiz zaman, koyu bir Türk düşmanlığıyla karşılaşmıştık. Ermeni olayları dolayısıyla Amerika'da Türklere karşı öyle iftira dolu propagandalar yapılmıştı ki, Amerikalı, bir Türk'le karşılaşmak bile istemezdi. Bir toplulukta, bir tanışmada Türk olduğumuzu

öğrendiler mi, hemen başlarını çevirirler, bizi görmezlikten gelmeye çalışırlardı. Onların gözünde Türk bir zalim, bir yabani, bir vahşi idi... Türkler hakkında bildikleri hep bunlardı. Propaganda onların kafalarında ve ruhlarında kötü izler bırakmıştı.”

Çünkü Zekeriya Sertel’e göre, sadece “emperyalistler kovalanmış”, “tekrar yoktan bir vatan yaratılmış”tı. Sertellerin hatıratlarında ülke çapına yayılan, şahidi oldukları Ermenilere yönelik katliamlara dair tek kelime bile bulmak mümkün değil.

Zekeriya Sertel’in arkasında “Ermeni parmağı” aradığı bir başka mesele Moskova-Ankara hattındaki en sert kırılmayı yaratan, Stalin’in Türkiye çıkışıydı. Sovyetler Birliği’nin Dışişleri Bakanı Molotov, Türkiye’nin Moskova Büyükelçisi Selim Sarper’i çağırarak Türkiye’den üç ilin (Kars, Ardahan ve Artvin) Sovyetler’e geri verilmesini, Boğazlar’da da ortak bir savunma sistemi kurulmasını istemişti. Sertel’e göre, bu üç il bir savaş sonunda, Sovyetler Birliği’nden zorla alınmamış, Büyük Ekim Devrimi’nin ilk yıllarında Lenin’le yapılan ve Lenin’in imzasını taşıyan bir anlaşma ile Türkiye’ye geri verilmişti ve Stalin’in çıkışına sebep olan “olağan şüpheli”ler arasında Ermeniler bulunuyordu: “Stalin’in Ermeni ve Gürcü asıllı bilginlerin raporlarına aldanarak böyle bir yanlış adım atmış olması ihtimalinden söz ettim. Stalin’in durup dururken Lenin’in imzasını yırtmak isteyeceğine inanmıyordum.”

‘CAMİNİN İÇİ HINCAHINÇ TUTUKLANAN KÜRTLERLE DOLUYDU, LEŞ GİBİ KOKUYORDU’

Sertel ailesinin Kürtlere yönelik tutumları ise “farklı” ama yine de olumlu değil. Zekeriya Sertel hatıralarında Kürtlerin “Memleket içinde el altından bu hücumları körükleyen emperyalistler ve özellikle İngilizler” tarafından isyana kışkırtıldığını söylüyordu, İstiklal Mahkemeleri’ni ise “haksız yere ceza görenler de olmuştu fakat o günün koşulları içinde bundan başka türlü davranmak zordu” diye anıyordu:

“İstanbul’un belli başlı gazete başyazarları Diyarbakır’daki İstiklal Mahkemesi’ne gönderilmişlerdi. Bunlar arasında Tasviri Efkar gazetesi sahip ve başyazarı Velit Ebuzziya, Vatan gazetesi sahip ve başyazarı Ahmet Emin Yalman, aynı gazetenin yazarlarından Ahmet Şükrü Esmer, gene başyazarlardan İsmail Müştak ve başkaları vardı. Ahmet Emin, daha yoldayken, Adana’dan, Mustafa Kemal’e telgraf göndererek yalvarmaya başlamıştı. Affedilirse, bir daha gazetecilik yapmayacağına söz veriyordu. Bir yandan da Diyarbakır’da bunlara yapılan muamele hakkında meraklı ve korkunç haberler geliyordu. Bunları istasyonda karşılayan İstiklal Mahkemesi üyeleri onları önce bir camiye yerleştirmek istemişler. Caminin içi hıncahınç tutuklanan Kürtlerle doluydu, leş gibi kokuyordu, nefes almak bile zordu. Gazeteciler bunu görünce ürkmüşler. İstiklal Mahkemesi üyeleri renk vermemişler. Burada yer yok diye gazetecileri alıp yürümüşler. Yolda Velit Ebuzziya’yı ayaklarında zincir, ellerinde kovalarla su taşıırken görmüşler. O vakit kendi akıbetlerini anlar gibi olmuşlar. Fakat mahkeme üyeleri bunları başkanın evine götürmüş, onları içki sofrasına davet etmişler ve yolda gördüklerini kendilerine bir gözdağı vermek için yaptıklarını söyleyerek kahkahalarla gülmeye başlamışlar. Kısacası “şaka” yapmışlar”

‘ÇOĞU KÜRRTÜ (...) FAKAT HEPSİNDE DERİN BİR VATAN SEVGİSİ VARDI’

Zekeriya Sertel’in anılarında Kürtler, ABD’deki Türkiyeliler ile ilgili bölümlerde de yer almakta. Sertel, Türkleri “Amerika’ya büyük servetler yapmak hülyasıyla gelmişlerdi. Fakat dil bilmedikleri, usta işçi olmadıkları için sürekli bir iş bulmakta güçlük çekiyorlardı. Hep geçici ve geliri az işlerde çalışıyorlardı” diye tanıtıyordu. Söz Detroit’teki işçilerin çoğunluğunu oluşturan Kürtlere gelince ise önce onların “otomobil fabrikalarında, ateşçilik gibi ağır işlerde kullanıldığını” yazıyor, ardından “fakat” diyerek bir şerh düşüyordu: “Fakat hepsinde derin bir vatan sevgisi ve sonsuz bir yurt hasreti vardı. Zaten kendilerini Amerika’ya uyduramamışlardı. Şehrin fakir semtlerinde yaşıyor, bu semtlerde açılan Türk kahvelerinde buluşup vakitlerini geçiriyorlardı.”

Benzeri bir bakış açısı Sabiha Sertel’de bulunuyor. Sertel kendisini “[Selanik’te] Altı çocuklu bir ananın dövülmesi, kovulması benim çocuk ruhumda baskıya, istibdada karşı büyük bir kin bırakmıştı. Her haksızlığa karşı isyan ediyordum” diye nitelese de konu Kürtler olunca farklı bir bakış açısı ortaya koyuyordu. ABD’de “cemaat teşkilatçılığı” üzerine ihtisas yapan Sabiha Sertel, profesörlerinin “Teori bakımından mükemmel. Ama pratik?” soruları üzerine ABD’de ülkesinden gelen göçmenler üzerine çalışmaya başlamıştı. Bu süreçte Detroit’te Türkler ile Kürtlerin farklarını görecekti. Sertel’e göre, ABD’deki Türklerin çoğu “Amerika’ya gidip dönen Ermeniler tarafından kandırılmış”tı. Amerika’da herkesin zengin olduğunu, iş bulmanın kolay olduğunu söylemişlerdi, fakat gerçek bu değildi. Çalışma koşulları ağırdı, zengin olamıyorlardı. ABD’deki Kürt işçiler ise “hiçbir milletin işçilerinin giremediği”, “cehennemde şeytanın yaktığı ateşten bile daha sıcak” zorlu şartlarda çalışıyor ama “her türlü sosyal yardımdan yoksundular,” çünkü “bilgisizdiler”. Diğer işçiler greve gittiğinde Kürtler Sertel’in tanımıyla “grev kırıcı olarak kullanılıyorlar”dı. Sabiha Sertel’in bu uzun anlatımında Türklerin benzeri durumlarda nasıl tavır aldıkları ise belirsizliğini koruyacaktı.

Sertel’in en geniş yer ayırdığı bölüm, Detroit’te Türklerin kurduğu Teavün Cemiyeti ile Kürtlerin kurduğu Hilal-i Ahmer Cemiyeti arasındaki kendisini, “memleketten gelen bacı”yı otelde yatırmaya razı olmayarak giriştikleri rekabet. Sabiha Sertel “[Kürtler] Ford fabrikasında en ağır işlerde çalıştığı için daha çok kazanıyor ve biriktiriyor” oldukları için kendisini misafir etmelerine karar verdiğini yazıyordu.

“Türk muhacirler Amerika’da yaşıyor fakat Anadolulu gibi düşünüyorlar” diyen Sertel Türkler için “Anadoluluk” vurgusu yapıyor, Türk toplumundan Zeki Bey’i fiziksel olarak sadece “kısa boylu, tıknaz, zeki bir Anadolu çocuğu” olarak tanıtıyordu. Sabiha Sertel konu kendisini ağırlayacak olan Kürt Rumi Efendi’ye gelince ise “Asyalı” vurgusu ile birlikte uzun bir tanımlamaya “ihtiyaç” duyacaktı:

“Hilal-i Ahmer Cemiyeti’nin başkanı Rumi Efendi uzun boylu, iri yapılı, dağ gibi bir adamdı.

Uzun bıyıkları kulak deliklerine kadar uzanıyordu. (...) Bu ev iki katlı modern bir evdi. Eşyalar elden düşme olmakla beraber temizdi. Yalnız garip olan şet, bu modern şekil içinde muhtevanın Asyalı kalışıydı. Öğle yemeğinde yere kocaman, yusuvarlak bir sini getirdiler. Etrafına yastıklar dizdiler. Ortaya büyük bir tepsi içinde etli pilav getirildi. Herkes elleriyle yiyordu. Yalnız bana çatal bıçak getirmişlerdi. Reddettim. Ben de onlarla beraber tepsinden parmaklarımla yedim. Sömürgelere uygarlık götürdüklerini söyleyen Amerikalılar, kendi evlerinde yaşayan muhacirlere bu uygarlıktan pay vermemişti.”

Sabiha Sertel, Kürtler ile ilgili Batı tipi sofraya düzenini “uygarlık düzeyi” olarak belirlerken, Türkler için benzeri bir saptamada bulunmuyor. Belki kendisine göre ABD, Türklere “uygarlıktan pay” vermişti, belki de sadece bu “ayrıntıyı” görmezden gelmişti. Fakat iki toplum arasındaki gerginliklerde ağırlığını Türklere yana koyduğunu metin boyunca sık sık hissettiriyordu: “Konuşmaktan nefesim kesilmişti. Kürt inadıyla baş edilemeyeceğini anladım.”

Hilal-i Ahmet Cemiyeti’nin toplantısına katıldığında Kürtler arasında çıkmış geçmişteki kırgınlıkları sona erdirmenin, “barıştırmanın da kendisine düştüğünü” söyleyen Sertel, çabalarının sonucunu alarından ayrıldığını aktarıyordu. Çünkü “dağ gibi adamlar - herhalde yıllardan beri görmedikleri köyleri, anaları, evlatları gözlerinin önüne gelerek- şaşılacak bir şekilde ağlamış” ve yaklaşık 50 bin doların üstünde bağış toplanmıştı. Türklere yaptığı benzer toplantının ayrıntılarına girmeyen Sertel, hatıralarında sadece “Türklerin Teavün Cemiyeti’ndeki toplantısı da buna yakın bir şeydi” demekle yetiniyordu. Bu yardım paraları savaşın yetim bıraktığı çocuklara ve Mustafa Kemal Paşa’nın askerlerine yardım olarak gidecekti.

Sabiha Sertel’in anılarına göre, kendisinin yardım turlarından birinde yolu New York’ta Kürt Yusuf Gülabi Çavuş ile de kesişecekti. “Siz bana toprağımın, köyümün kokusunu getirdiniz. Sağ olun, var olun. Aç sürünen çocukların arasında benim evlatlarım var herhal” deyip yıllarca otomobil fabrikalarında, meyve bahçelerinde çalışıp, garajlarda parklarda yatarak

biriktirdiği on bin dolar parasını ve altın kemerini bağışlayan, tek talebiyse bir vapur bileti ve memleketinde iş bulmak olan Kürt Yusuf Gülabi Çavuş ile... Yardımı toplayanlar onun da aralarında olduğu pek çok yardımseverin parasını alacak, toplamda bir milyon Türk lirasının üstünde bağış toplanacaktı. Fakat Kürt Yusuf Gülabi Çavuş'un tek talebi olan iş ona bulunmayacak, akıbetinin ne olduğuydu hatıralara düşülmeyecekti. Sabiha Sertel'in anılarında biraz daha ayrıntıya yer verdiği konuya, diğer bağışçıların talebi olan "memlekette kurulacak çocuk yurtlarına, hastanelere fotoğraflarının asılması" talebi. Bu naif istek için Sertel, "Onların bu yüksekliği karşısında küçülmemek mümkün değil" ifadelerini kullanmıştı ancak dönemin yöneticileri bu talebe karşılık vermeyecek kadar "küçülecekti". Tıpkı mücadele konusu Ermenilerin, Kürtlerin haklarına sıra gelince, kalemleri sessizleşen Sertel ailesi gibi...

Kaynaklar:

Zekeriya Sertel, Hatırladıklarım, Can Yayınları, İstanbul, 2015

Sabiha Sertel, Roman Gibi, Can Yayınları, İstanbul, 2015

Pars Tuğlacı, Örnek Bir Osmanlı Vatandaşı: Kirkor Zohrab Efendi, Pars Yayınları, İstanbul, 2008

Tan, Reşit Paşanın Hatıraları: Hürriyet ve İtilâf Fırkası, Tefrika No. 3, 12 Ağustos 1939

Tan, Kandemir, Arabistan'da Tanıdığım Tipler, No: 29, 16 Ocak 1940